

CONVERSA

Jordi Mir

UN TREMPOLÍ QUE HA
DEDICAT TOTA LA VIDA A
LA LLENGUA I AL PAÍS

PRIMERS RELLEUS

Núria Garcia Quera

RETRAT DE FAMÍLIA

Casa Perú de Bagergue

TRES GENERACIONS
FENT CUINA CASOLANA
ARANESA AL POBLE MÉS
ALT DE LA VALL

PERFILS

Alfons Alegret

FILL DE LA VALL FOSCA,
L'OFICI DE FUSTER
I LA MÚSICA SÓN
LES SEVES GRANS
PASSIONS

Ricard Novell

GUIA DE NATURA
I CULTURA QUE
CONEIX PAM A PAM
TOTS ELS INDRETS
D'ARAN

PATRIMONI

Arqueologia

ELS GRAVATS DE LA
VALL D'ÀSSUA

Arquitectura

LA CONSTRUCCIÓ DEL
CAMPANAR D'UNHA

Etnologia

LES PARDALERES

Llengua

LA TOPONÍMIA
PIRINENCA

A PEU

**El Besiberri Sud
des de Caldes
de Boí**

garona *nogueres*

www.grupgavarres.cat

DOSSIER

LA GUERRA I L'EXILI

28 pàgines per recordar uns
temps foscos i convulsos marcats
per la por, la mort i la misèria
a través del testimoni
d'aquells homes i dones
que els van patir en
primera
persona

Un nou plantejament de vida tranquil·la

La Força dels Municipis

Dels Pirineus a la plana de Lleida

Diputació de Lleida

La força dels municipis

DIRECTOR >

Guillem Lluch Torres
guillem@grupgavarres.cat

COORDINACIÓ DE CONTINGUTS >

Lia Pou
garonanogueres@grupgavarres.cat

REDACCIÓ >

Telèfon 972 46 29 29
garonanogueres@grupgavarres.cat

COL·LABORADORS >

Jordi Abella
Dario Albert
Alba Alegret
Claudio Aventín-Boya
Carles Barull
Meritxell Bellera Francès
Josep Calvet
Jordi Castillo
Josep Clara
Manel Figuera
Laura Fuses
Núria Garcia Quera
Ermengol Gassiot
Roger Gras
Laura Gordó
Òscar Jané
Eva Lluvích
Gorka Martínez
Manu Moga Rella
Jordi Però Enjaume
Àngel del Pozo
Noemí Riudor Garcia
Silvia Romero Galera
Elisa Ros Barbosa
Ignasi Ros Fontana
Hugo de la Rosa
Felipe Valladares

EDICIÓ DE TEXTOS >

Roser Bech Padrosa
i Sara Borrell Palé

IMPRESSIÓ > Agpograf

DISTRIBUCIÓ >

Grup Gavarres (972 46 29 29)
gestió@grupgavarres.cat

ISSN > 2696-8479

eg

EDITORIAL GAVARRÉS

Germà Agustí, 1
17244 Cassà de la Selva
Telèfon 972 46 29 29
www.grupgavarres.cat

DIRECCIÓ EDITORIAL >

Àngel Madrià
angel@grupgavarres.cat

COORDINACIÓ DE PROJECTES >

Dolors Roset
dolors@grupgavarres.cat

DIRECCIÓ D'ART I MAQUETACIÓ >

Jon Giere
Mònica Sala
disseny@grupgavarres.cat

COMUNICACIÓ >

Lia Pou
comunicacio@grupgavarres.cat

ADMINISTRACIÓ >

Jaume Carbó
jaume@grupgavarres.cat

SUBSCRIPCIONS >

Montse Casas
subscripcions@grupgavarres.cat

ALTRES PUBLICACIONS >

gavarres@grupgavarres.cat
garrotxes@grupgavarres.cat
alberes@grupgavarres.cat
cadipedraforca@grupgavarres.cat

PUBLICACIÓ ASSOCIADA A >

appec
editors de revistes i digitals

FOTO DE PORTADA
REALITZADA AMB OBJECTES
CEDITS PER L'ECOMUSEU DE
LES VALLS D'ÀNEU. AUTOR:
FELIPE VALLADARES.

SUMARI

4-5

PRIMERS RELLEUS TAN A PROP QUE NO HO VEIEM

NÚRIA GARCIA QUERA (TEXT) // ÀNGEL DEL POZO (IL·LUSTRACIÓ)

6-11

ACTUALITAT

12-16

CONVERSA JORDI MIR

GUILLEM LLUCH TORRES (TEXT) // JORDI PERÓ ENJAUME (FOTOGRAFIA)

18-21

RETRAT DE FAMÍLIA CASA PERÚ DE BAGUERQUE

MANU MOGA REL·LA (TEXT) // HUGO DE LA ROSA (FOTOGRAFIA)

22-25

PERFILS

ALFONS ALEGRET / RICARD NOVEL·L

LAURA GORDÓ / MANU MOGA REL·LA (TEXT)
JORDI PERÓ ENJAUME / GORKA MARTÍNEZ (FOTOGRAFIA)

27-55

DOSSIER

LA GUERRA I L'EXILI

GUILLEM LLUCH TORRES (COORDINACIÓ)

56-65

PATRIMONI

ARQUEOLOGIA // ARQUITECTURA // ETNOLOGIA // LLENGUA // HISTÒRIA

66-67

A PEU

EL BESIBERRI SUD DES DE CALDES DE BOÍ

MANEL FIGUERA (TEXT I FOTOGRAFIA)

conversa

AMB UN DELS MAJORS ESTUDIOSOS DEL PAÍS I LA LLENGUA > LA LLENGUA I LA DESCOBERTA DEL PAÍS HAN ESTAT EL MOTOR QUE HA MOGUT LA VIDA D'AQUEST TREMPOLÍ DE 86 ANYS. EMIGRAT A BARCELONA ALS ANYS CINQUANTA, VA ENTRAR EN CONTACTE AMB ELS ELEMENTS QUE EL PODIEN VINCULAR MÉS AL PAÍS EN PLE FRANQUISME: LES SARDANES, L'EXCURSIONISME I EL BARÇA. L'AMOR PER LA LLENGUA L'HA DUT A SER UN DELS MÉS GRANS ESTUDIOSOS DE L'OBRA DE FABRA I A CONVERTIR-SE EN UNA PEÇA CLAU EN LES PRIMERES TRANSMISSIONS ESPORTIVES EN CATALÀ, UNA TRAJECTÒRIA QUE LI HA VALGUT LA CREU DE SANT JORDI O EL PREMI POMPEU FABRA, ENTRE ALTRES RECONeixEMENTS.

GUILLEM LLUCH TORRES TEXT
JORDI PERÓ ENJAUME FOTOGRAFIA

Jordi Mir

Jordi Mir Parache ens rep al menjador de cal Teixidor, la casa de Tremp on va néixer el 3 de maig de 1935. Tot i que viu a Barcelona des de jove, Tremp sempre ha estat casa seva i des de la jubilació s'hi està llargues temporades, acompanyat de la seva dona, la Neus –amb qui es va casar el dia de Sant Jordi de l'any 1963– i, a vegades, d'algun dels seus quatre fills.

–Vau néixer a les portes de la Guerra Civil. Conserveu records d'aquells temps convulsos?

–«Els records que en tinc són molt remots, però sí que en conservo un, quan van dir que vindria l'aviació a bombardejar Tremp i ens vam anar a amagar al túnel del tren de Talarn, l'any 1938. Després, a la postguerra, sí que ja vaig començar a tenir més consciència de les coses. A Tremp m'hi sentia bé, però amb perspectiva m'adono de la pobresa, la migradesa, la societat tan restringida... Jo era fill únic i era el mirallet dels pares, però quan m'havien de comprar unes espardenyes patien.»

–A què es dedicaven els pares?

–«Van posar una botiga de roba a casa Sullà, on ara hi ha

el Consell Comarcal. Li van dir la Botiga Nova perquè tenien ganes de fer una cosa una mica nova, de portar teixits que estiguessin bé, d'aconsellar les dones de sortir de la bateta de tergal... Però després de la guerra va ser un negoci inviable i el 1950 van decidir que marxàvem a Barcelona, on vivien els pares del meu pare.»

–Com vau viure la marxa de Tremp?

–«Per mi Tremp és el paradís, però vaig tenir la sort de saber desenvolupar-me a Barcelona. Per a un noi de quinze anys era difícil sobretot si no volies anar per conducte fàcil i fer-te del Frente de Juventudes. Recordo que deia 'jo vull ser barceloní' i a les tardes me n'anava a voltar pel barri vell a aprendre'm els carrers. Vaig pensar: 'com puc trobar gent que me la pugui creure?' I vaig trobar tres coses: d'una banda, les sardanes; tot i que se'n feien poques audicions, quan coneixia la gent que hi anava veia que m'hi entenia i, si més no, eren famílies barcelonines que em permetien introduir-me al món de la Barcelona que volia trobar. Després vaig entrar en l'excursionisme, que va ser concloent, perquè la meua vida ha estat conèixer el

GUILLEM LLUCH TORRES. Barcelona, 1986. Periodista
JORDI PERÓ ENJAUME. Tremp, 1967. Fotògraf

país, arrelar-m'hi i fer-ne estudis. I, finalment, el Barça. Seguint aquest fil conductor he aconseguit tenir una relació intel·lectual amb les personalitats més importants de la cultura catalana, amb qui he mantingut converses i relacions, fins ara, que formo part de l'Institut d'Estudis Catalans. No és cap mèrit, sinó un procés de voluntat de seguir per aquella línia que inicialment no era la que t'ofereien, d'anar a contracorrent.»

—De què vivíeu a Barcelona?

—«El meu avi es va especialitzar a fer unes mostres de confiteria. Com que hi tenia molta traça, n'hi va haver un que va muntar una fàbrica de confiteria i li va dir que anés a treballar amb ell. Quan vam baixar, el meu pare i jo mateix, fins que em vaig posar a treballar en coses de llengua, vam tenir un sou relacionat amb aquesta feina. De fet vaig poder començar en el món de les lletres i la comunicació perquè tenia aquesta feina, que em permetia guanyar-me la vida als matins. En aquest context, l'any 1958 em vaig posar a fer classes de català en entitats excursionistes, però ho feia perquè sí, sense cobrar. Això em va situar i després,

quan es va fundar Òmnium i van començar a fer classes de català, ja estava a la base del que pretenien fer. Després va venir la feina als mitjans de comunicació, els estudis de toponímia... M'he mogut sempre per la llengua.»

—D'on us venia aquest interès?

—«No sabia dir-ho. A Barcelona vaig buscar una sortida a aquell món sordid i em vaig decantar per la llengua perquè em semblava que representava l'essència de Catalunya, que era el que ens havia de salvar, que no teníem més arguments per mostrar-nos catalans que parlar català, que era el que pretenien prohibir. Després de 50 anys he fet coses que van d'un extrem a l'altre, algunes més útils, altres menys reeixides, però m'han donat molta tranquil·litat. Hauré fet poc o molt, però tinc clar que no hi ha res inútil a la vida si ho fas amb una intenció, i tinc la satisfacció que no m'he hagut de penedir de res del que he fet.»

—Fer classes de català en plena dictadura no devia ser fàcil.

—«Les entitats excursionistes, culturals o d'escoltes, que eren el nucli inicial de les classes, deien: 'Si de set a nou

retrat de família

CASA PERÚ DE BAGERGUE > EL RESTAURANT CASA PERÚ ES VA ESTABLIR A BAGERGUE L'ANY 1969, PRIMER COM A BAR I JA ALS ANYS SETANTA COM A RESTAURANT. QUATRE GENERACIONS HAN MANTINGUT VIU AQUEST NEGOCI FAMILIAR. LA CUINA CASOLANA ARANESA ÉS LA SEVA SENYA D'IDENTITAT, AMB LA TRUITA DE PATATES COM A PLAT ESTRELLA. MOLTS FAMOSOS HAN PASSAT PER LES SEVESTAULES, TOT I QUE PRESUMEIXEN DE NO FER DISTINCIONS ENTRE ELS SEUS CLIENTS.

MANU MOGA REL·LA TEXT
HUGO DE LA ROSA FOTOGRAFIA

Cuina aranesa a 1.419 metres

Bagergue, primera hora del matí d'un dia de tardor. En aquesta època de l'any la Val d'Aran gaudeix dels últims dies de sol amb calor, tot i que els colors dels arbres ja ens avisen que ens estem apropant a les temporades més fredes de l'any. A 1.419 metres d'altitud, i al bell mig del poble, arribo a la porta del restaurant Casa Perú –anomenat de la mateixa manera que la casa dels propietaris–, on em rep l'Ariadna Farrés, la filla de la quarta generació de la família que regenta aquest negoci familiar –i la seva gossa Lola, que també ens ha volgut acompanyar–. Només arribar a la porta ja m'adono que som davant d'un indret molt acollidor, decorat amb plantes i flors a l'entrada i també a les finestres dels diferents pisos de la casa.

L'Ariadna em convida a entrar i anem directament a la cuina, lloc màgic i l'epicentre d'aquest restaurant, on ens trobem a l'Angelita Aunòs –àvia de l'Ariadna–, que ha encès la llar de foc perquè puguem disposar d'una xerrada més calorosa, i la Maria del Mar Fernández –filla de l'Angelita– també s'incorpora amb nosaltres. De cop i volta em veig envoltat tot de dones, i com elles mateixes apunten, «som les dones qui portem les regnes del negoci». I és ben cert que són dones molt eixerides i valentes, com puc comprovar. Al cap d'una estona entren l'Òscar –marit de la Maria del Mar i cap de sala del restaurant– i la Lourdes –germana de la Maria del Mar– per sumar-se durant una estona a la conversa.

Estic molt interessat per saber quins inicis té el restaurant i, especialment, l'origen del nom. «El restaurant el vam començar la meua mare, que es deia Rosa, i jo», em confirma l'Angelita. L'any 1969, amb l'ajuda del marit de l'Angelita, el César, van obrir un bar per donar servei als treballadors que hi havia llavors al poble (sobretot bascos) que plantaven pins, i amb el temps, ja a la dècada dels setanta, van obrir el restaurant. La Rosa era qui portava el negoci, mentre que l'Angelita i el César, que també treballaven a l'estació de Baqueira-Beret, ajudaven servint les taules. «La família es dedicava a la pagesia i, de cop i volta, ens vam veure treballant tant a l'estació d'esquí com en un restaurant», comenta l'Angelita.

MANU MOGA REL·LA, Vielha, 1985. Periodista
HUGO DE LA ROSA, Sabadell, 1979. Dinamitzador sociocultural

Pregunto pel nom de la casa i del restaurant, perquè em sembla curiós el nom 'Perú'. Aquí ens trobem diferents hipòtesis. L'Ariadna afirma que hi ha documents del segle XV, amb el nom 'Peirò', i que la casa era propietat d'un capellà, i que podria haver derivat en el nom actual amb el pas dels segles. D'altra banda, l'Ariadna també ens proposa que la paraula tingui procedència del basc. En *euskera*, el nom Pere —entre d'altres variants— és equivalent a Peru. La Val d'Aran ha tingut molta influència del basc, sobretot en la toponímia, i és una via que també podria tenir sentit —només cal tenir present que Val d'Aran és un topònim tautològic, ja que Aran en basc vol dir 'vall'. Per tant, vall de vall—. De totes maneres, no hi ha cap

prova irrefutable per confirmar l'origen real del nom de la casa. Però el detall més curiós és que les dones de les diverses generacions s'han mantingut en aquesta casa, casant-se amb homes d'altres pobles. L'Àngelita en aquest sentit ens recalca que el seu avi era de Saldú, el seu pare de Vilac i el seu marit és gallec, i el marit de la Maria del Mar, l'Àngel, de Sabadell. «El meu marit i jo ens vam conèixer a l'Escola d'Hostaleria de Girona, on vam estudiar als anys vuitanta, i poc després vam venir tots dos a treballar al negoci familiar. Primer el meu marit, i després m'hi vaig incorporar jo», comenta la Maria del Mar. Tant ella, al sector de l'hostaleria, com la Lourdes, a l'advocacia, les dues filles de l'Àngelita van estudiar fora, però fi-

nalment es van incorporar a la plantilla del restaurant. Sembla que, en aquest cas, la família ha estat el més important per a tots, i treballen plegats. De fet, una de les curiositats que volia saber era com s'organitzen en els serveis dels dinars i sopars perquè tot funcioni bé. Des de la jubilació de l'Àngelita, la Maria del Mar és la cap del restaurant. «Soc molt meticulosa i perfeccionista, això de vegades pot generar malentesos, però en general és el que em porta a tenir un control perquè la feina tiri endavant», confessa la Maria del Mar. Però com em van manifestar la resta de membres, tots fan de tot, i si algú necessita ajuda, els altres donen un cop de mà en el que sigui necessari, tot i no ser la seva tasca principal. La unió fa la for-

D'esquerra a dreta, l'Ariadna, l'Àngel, la Maria del Mar i l'Àngelita.

LA POBLA DE SEGUR

Una porta al Pirineu

LA POBLA DE SEGUR ET CONVIDA
A DESCOBRIR LA SEVA ARQUITECTURA I TRADICIONS, A TASTAR LA GASTRONOMIA
PALLARESA I GAUDIR DELS NOSTRES PAISATGES I ENTORN A TRAVÉS DE LES RUTES A PEU O EN BTT.

MODERNISME - FALLES - COLLEGATS - RAIERS - GASTRONOMIA

Consulta més informació a www.lapobladesegur.cat

AJUNTAMENT DE LA POBLA DE SEGUR

DOSSIER

LA GUERRA I L'EXILI

GUILLEM LLUCH TORRES > COORDINACIÓ

- Records d'un temps convuls** 28 **GUILLEM LLUCH TORRES** [Barcelona, 1986. Periodista]
- La repressió a la Ribagorça** 30 **CARLES BARRULL** [Areny de Noguera, 1977. Llicenciat en Història]
ÒSCAR JANÉ [Barcelona, 1974. Doctor en Història]
- Vuit mesos a primera línia** 34 **DARÍO ALBERT** [Guàrdia de Noguera, 1993. Tècnic de Cultura]
- PERFIL > **Amado i Jesús Porté** 37 **GUILLEM LLUCH TORRES**
- La memòria dels deportats** 38 **ALBA ALEGRET ESCALES** [La Pobla de Segur, 1990. Periodista]
- El front a la porta de casa** 40 **MERITXELL BELLERA FRANCÈS** [Trep, 1987. Periodista i humanista]
- Les fortificacions de Vilamur** 42 **JOSEP CLARA** [Girona, 1949. Historiador]
- «Vaig ser dels valents!»** 44 **EVA LLUVICH** [Altron, 1975. Educadora social]
JORDI ABELLA [Lleida, 1967. Antropòleg i museòleg]
- PERFIL > **Mercè Marsà** 47 **MERITXELL BELLERA FRANCÈS** [Trep, 1987. Periodista i humanista]
- Mig poble a l'exili** 48 **NOEMÍ RIUDOR GARCIA** [Lleida, 1974. Llicenciada en Història]
- «Pauvres enfants»** 50 **IGNASI ROS FONTANA** [Lleida, 1969. Historiador]
- Pallaresos als camps nazis** 52 **JOSEP CALVET** [La Pobla de Segur, 1965. Historiador]
- Garona avall cap a l'exili** 54 **CLAUDIO AVENTÍN-BOYA** [Les, 1970. Guia patrimonial i llicenciat en Geografia i Història]

Botes de soldat.
PROCEDÈNCIA: Ecomuseu de les
Valls d'Àneu. FOTO: Felipe Valladares.

Records d'un temps convuls

Guillem Lluch Torres > TEXT

Abordar el temps de la guerra, l'any 2021, amb el suport de la memòria oral d'aquells que la van viure és complicat. Malauradament són molt pocs els que encara conserven salut i memòria per explicar aquells fets en primera persona. Per sort, però, encara hem sigut a temps de poder conversar amb alguns d'ells. Hem recollit així uns records que nodreixen moltes pàgines d'aquest dossier i que es complementen amb treballs dels principals historiadors que han estudiat el tema els darrers anys.

El front va arribar a les nostres contrades per la Ribagorça. Tot i que els combats van ser mínims, els efectes d'aquell enfrontament civil van ser ben evidents per a la població, tal com recull l'article que han preparat el Carles Barrull i l'Òscar Jané i que obre aquest dossier. Els combats en aquesta zona es van focalitzar bàsicament al Pont de Montanyana, per on els soldats franquistes van voler travessar el Noguera Ribagorçana per iniciar la seva incursió cap als Pallars. Qui signa aquestes línies n'ha pogut parlar amb dos testimonis que encara recorden el soroll de les explosions, els germans Amado i Jesús Porté dels Masos de Tamúrcia.

Si a la Ribagorça el front hi va tenir poc protagonisme, als Pallars va pas-

sar tot el contrari, ja que s'hi va estancar des de l'abril de 1938 fins al febrer de 1939. El front del Pallars ha estat àmpliament estudiat i el llibre *Indrets d'una guerra* (Bresca) del poblatà Manel Gimeno permet seguir-ne la cronologia dia a dia, una eina que ha estat de gran ajuda a l'hora de complementar alguns dels articles d'aquest dossier centrats en els Pallars.

En un d'ells, el Darío Albert explica els estralls que va provocar el front a les conques de Tremp i de Dellà. El fet de ser l'únic pas relativament fàcil per aquesta zona cap a l'interior de Catalunya –a través de Comiols– i la presència de les principals centrals hidroelèctriques que abastien d'energia les zones urbanes del país van conferir a aquest territori un important interès militar. Algunes poblacions van ser especialment castigades, com ara Isona. Gràcies a l'ajuda de Sisco Amorós, la Meritxell Bellera n'ha pogut parlar amb Mercè Marsà, un dels últims testimonis que encara recorden els bombardeigs que va patir la vila.

Una mica més al nord, a la vall de Carreu, la batalla també va ser especialment cruenta. El control de la muntanya de Sant Corneli va deixar nombroses víctimes de tots dos bàndols i va dur el front molt a prop de poblacions habitades. El cas més extrem va

Guerrera de soldat republicà.
PROCEDÈNCIA: Ecomuseu de les Valls
d'Àneu. FOTO: Felipe Valladares.

del que aquí podríem dedicar-hi. Tot i això, sí que hem volgut recollir les històries d'algunes persones que, davant d'aquesta situació –o de la que preveïen que arribaria–, van optar per l'exili. Una d'elles és la d'Ignasi Bellera, de Surp, amb un recorregut vital colpidor que han recollit el Jordi Abella i l'Eva Lluvich.

Justament, aquesta por de l'arribada dels nacionals va ser la que va empènyer mig poble d'Alòs d'Isil a emprendre el camí de l'exili. La majoria d'homes de la població van travesar

ser el d'Hortonedà, on la línia de combat passava ben bé pel mig del poble. La mateixa Meritxell n'ha parlat amb Josep Bellera, una de les poques persones que ho van viure i que encara ho poden explicar. En Josep Bellera va passar els mesos del front a Sossís, ja que quedava una mica més allunyat de la primera línia de combat, però altres veïns de la zona van ser forçats pels franquistes a marxar cap a l'interior d'Espanya. Van ser diverses les famílies pallareses que van ser allunyades de la zona de front per por que poguessin ajudar l'exèrcit republicà, situat a pocs quilòmetres. Algunes d'aquestes persones deportades encara han pogut explicar com ho van viure i l'Alba Alegret ho ha pogut recollir.

Al Pallars Sobirà, els combats també van ser intensos, especialment quan l'exèrcit republicà va intentar recuperar terreny. Zones com ara Llavorsí o Tírvia –que va quedar gairebé arrasada– ho van patir especialment. En aquest context, l'exèrcit franquista va construir un seguit de sistemes de defensa, com ara els búnquers de la zona de Vilamur, dels quals ens en parla el Josep Clara.

A banda dels estralls del front, el Pallars Sobirà va patir especialment la repressió franquista. De fet, hem optat per abordar aquesta qüestió en profunditat més endavant, ja que mereix un espai molt major

el port de Salau, alguns d'ells amb els franquistes trepitjant-los els talons, tal com explica al seu article la Noemí Riudor. I si aquests veïns van marxar per Salau, a la vall de Cardós els integrants del Batallón de Montaña Pirenaico van haver de fugir per un port de Colatx ple de neu i de gel. L'Ignasi Ros ens ho explica en un article on detalla les dures condicions amb què van marxar cap a l'exili aquests darrers soldats republicans.

Per a alguns, l'exili va ser la salvació, però per a d'altres va ser l'inici d'un malson encara pitjor. Va ser el cas de les setze persones del Pallars Jussà que van patir l'horror dels camps de concentració nazis i amb l'article del Josep Calvet n'hem pogut resseguir la trajectòria.

Acabem aquest recorregut a l'Aran, on el pas de la retirada va ser especialment rellevant. La frontera del Pònt de Rei va veure passar milers de persones cap a l'exili, tal com explica el Claudio Aventín-Boya en un article on ha pogut traçar el recorregut de dos veïns de Les que també van optar per marxar.

L'espai d'aquesta revista és finit i de ben segur que ens hem deixat al tinter episodis dignes de ser explicats. Més endavant, però, confiem que tindrem l'ocasió de recuperar-los i d'anar complementant així la memòria d'uns temps tan convulsos 🐾

Soldats de l'exèrcit franquista avançant en columna per la carretera de Rialp // PROCEDÈNCIA: ACPS.
Fons Agustí López Pla (97). Número 123.

La repressió a la Ribagorça

LA COMARCA VA QUEDAR AL MARGE DEL FRONT, PERÒ NO DELS EFECTES DE L'ENFRONTAMENT; LA PERSECUCIÓ ABANS I LA REPRESSIÓ FRANQUISTA DESPRÉS VAN AFECTAR POBLES I VILES

Carles Barrull i Òscar Jané > TEXT

Per analitzar el tema de la Guerra Civil espanyola i la postguerra en un territori com l'Alta Ribagorça primer ens hem d'endinsar en el que representa a la Segona República, no com una ideologia de caire progressista com actualment vol mostrar un corrent mediàtic i polític revisionista de la historiografia: la Segona República va ser un sistema polític democràtic i constitucional que va néixer fruit de les eleccions municipals del 14 d'abril de 1931, en què els partits

republicans van guanyar davant els partits que defensaven la monarquia d'Alfons XIII de Borbó, que en els darrers anys havia donat suport a cops d'estat i dictadures com la de Primo de Rivera i a governs militars com els de Berenguer i Aznar (1930). Davant el triomf republicà en unes eleccions en què par-

ticipaven tots els partits democràtics de tots els espectres ideològics, el rei Alfons XIII es va exiliar i es va proclamar la Segona República.

D'aquesta manera s'entén que, davant la pèrdua del poder dels partits conservadors i agraris, aquests es van presentar en bloc a les eleccions de 1934, amb la CEDA-Confederación Española de Derechas Autónomas, i van guanyar les eleccions constituint un govern de dretes. A les eleccions següents, el febrer de 1936, la coalició de la CEDA va seguir presentant-se unida, però els diferents partits d'esquerres els van seguir, van constituir el Front Popular i van guanyar les eleccions. A Catalunya, on el sistema polític era més complex,

els dos blocs eren el Front d'Ordre i el Front d'Esquerres. Des de llavors i durant la primavera de 1936 es començà a generar un clima social que es traslladà als carrers, en la relació de les classes dirigents amb la resta de la població, com explica l'antropòleg Richard Barrett en el cas de Benavarri.

Fou el 18 de juliol de 1936 quan es va produir el cop d'estat per part d'uns comandaments militars de la zona marroquina, els quals van traslladar els exèrcits i van rebre adhesions d'altres faccions dels militars, de la Guàrdia Civil i de la població. A Catalunya no va guanyar el cop d'estat, i les ciutats seguien fidels al govern republicà. Per contra, a l'Aragó va triomfar el cop d'estat a Saragossa i la resta de ciutats i pobles que militarment en depenien el seguien, excepte la zona oriental, on Barbastro depenia de la capitania de Barcelona. Aquest fet afavorí el trencament d'Aragó en dos i l'enviament de diferents columnes per ocupar Osca i Saragossa. La defensa franquista d'aquestes ciutats va impossibilitar-ne l'ocupació i durant mesos va atrinxerar el front de guerra en una línia que de nord a sud anava des de Jaca a Osca i Saragossa.

Tota la Ribagorça, doncs, quedà en zona republicana i sense disposar dels agents de l'ordre, que s'havien desplaçat als quarters de Tremp i Lleida, o de Barbastro, en l'espera d'ordres. En

Pont sobre el Noguera Ribagorçana, al Pont de Montanyana, a la Franja de Ponent // PROCEDÈNCIA: Ajuntament de Girona. CRDI (Fons El Punt-David Marin Rubio). Al detall, placa col·locada per l'exèrcit franquista al Pont de Montanyana en record dels soldats que van combatre-hi l'any 1938 // FOTO: Carles Barrull.

aquest context van ser els ajuntaments i els individus sindicalistes i d'esquerres els que constituïren els diferents comitès i controlaren les entrades i sortides de les poblacions com ara el Pont de Suert o Vilaller.

Mentre arribaven notícies d'assassinats d'individus, representants republicans i, fins i tot, dels capellans més progressistes i dels bascos, els comitès antifeixistes van començar a perseguir els elements catòlics, conservadors o susceptibles de ser conservadors i als capellans. Ambdós fets, realitzats pels individus més exaltats i radicals, pretenien eliminar possibles quintacolumnes o l'oposició dins del poble.

Persecució religiosa. Des de finals de juliol i durant tot el mes d'agost foren els comitès els que començaren a perseguir, afusellar capellans i gent susceptibles de ser de dretes, al mateix temps que molts d'ells s'amagaven en altres pobles, en cases de familiars o d'amics, fugien o simplement s'exiliaven. La recerca d'aquestes persones comportava generalment l'arribada de combois de comitès forans que cremaven sants, verges, retaules i fins i tot documents, llibres i arxius sencers: cremes com la del Sant Crist d'Areny,

el Cos Sant del monestir de Sopeira o les batudes del comitè de Benavarri per tota la zona fins Areny; del de Castigaleu per l'Isàvena fins a Betesa o el de Vilaller per les valls de Castanessa, Barravès i Boí foren una constant. Els que eren més radicals generalment eren els comitès forans o els comitès locals instigats per individus externs, membres de columnes o que estaven poc vinculats al territori: si al Pallars tenim Máximo Cid, a l'Alta Ribagorça es troba la figura d'Antonio Marion, capatàs dels obrers del túnel de Vielha.

Aquests incontrolats actuaren amb els comitès locals enmig d'un clima molt radicalitzat, fins que el setembre de 1936 la Generalitat va pactar amb els comitès el canvi d'alcaldes i la pacificació de tot el territori català. L'experiència de les col·lectivitzacions i de la confiscació de béns de gent de dretes fou molt escassa i especialment en el món pirinenc es recelava molt dels propietaris, de manera que es van fer ben poques confiscacions de cases

i propietats, i les que es van fer eren de famílies benestants exiliades. Sí que és cert que es van decomissar abadies i tancar esglésies o es van reconvertir en magatzem, sales d'escoles o en sales per a altres usos socials o culturals.

En el camp republicà era habitual el reclutament de soldats, però també d'animals i productes per transportar-los al front. En aquest context de racionament, d'estraperlo i de mercat negre davant el difícil aprovisionament local, els ajuntaments

es veieren abocats a emetre paper moneda per poder mantenir l'economia.

L'arribada de les tropes franquistes.

A començaments d'abril de 1938 amb l'ocupació de tota aquesta zona es va produir l'arribada de les tropes franquistes a la Ribagorça. De fet, aquesta operació fou com una tempesta que va sorprendre a tothom: s'ha de tenir en compte que aquesta ofensiva va començar tres setmanes després de la

recuperació franquista de Terol, que va agafar per sorpresa el reemplaçament de tropes republicanes, i es van aplicar els principis de guerra llampec del nazisme alemany. D'aquesta manera es va començar el 7 de març, amb

aviació i artilleria contra les posicions republicanes que estaven entre Osca i Saragossa i, després de seguir per diferents línies del front, van començar l'avançada conquerint diferents localitats. El 22 de març, en un sol dia, es van perdre totes les posicions que s'ha-

A dalt, vista general del Pont de Suert // PROCEDÈNCIA: Llegat Arxiu Alonso. Fons Històric Fundació Endesa. Al detall, dos bitllets de pesseta posats en circulació durant la Guerra Civil per l'Ajuntament de Vilaller // PROCEDÈNCIA: Arxiu Ajuntament de Vilaller.

Vuit mesos a primera línia

EL FRONT ES VA ESTANCAR VUIT MESOS AL PALLARS I UNA DE LES ZONES ON ES VAN VIURE MÉS ELS ESTRALLS DE LA GUERRA CIVIL VAN SER LES CONQUES DE TREMP I DELLÀ

Dario Albert > TEXT

Les conques de Tremp i Dellà van ser, juntament amb la zona del Boumort i Carreu, els territoris del Pallars Jussà que van patir més intensament la Guerra Civil, ja que el front s'hi va instal·lar una colla de mesos. Els republicans van intentar resistir en aquest territori des que l'exèrcit franquista va arribar a la zona a principis del mes d'abril de l'any 1938. Això va fer que el front s'hi estanqués fins al desembre d'aquell mateix any, de manera que aquestes contrades van passar vuit mesos amb el front a tocar de casa.

Els franquistes venien de fer-se amb Graus i Benavarri, a la Ribagorça, i des d'allà van saltar cap al Pallars pel Pont de Montanyana amb un objectiu clar: controlar les centrals hidroelèctriques de l'embassament de Sant Antoni i de Terradets. L'estratègia passava per ocupar la carretera d'entrada a Tremp tant

des de Lleida com des de Barcelona. Van entrar a la capital del Pallars Jussà el 7 d'abril i l'endemà tres columnes ja es desplegaven per la comarca per defensar els enclavaments més estratègics. La primera enfilava el camí direcció nord, cap a la Pobla –en sis dies arribaven a Esterri d'Àneu–; l'altra es feia forta a la central hidroelèctrica de Talarn, Vilamitjana, Fontsagrada i Gavet; i la tercera, cap al sud per controlar la central de Terradets. A partir d'aquí, les tropes franquistes van establir la línia de front de defensa, un front que s'allargava seguint tres rius: la Noguera Pallaresa, el riu Segre i l'Ebre.

L'ofensiva de maig del 38. El 23 de maig, l'ofensiva republicana es preparava per emprendre un atac a la Conca Dellà. Era un atac coordinat amb altres punts del front amb l'objectiu de recuperar les centrals hidroelèctriques: a Barcelona, la falta d'energia elèctrica començava a preocupar i era urgent recuperar el subministrament. Quan els franquistes ho van veure van mobilitzar la Divisió Marroquí que en aquells moments es trobava a Lleida. Curiosament, el caporal de la 150 Divisió nacional era un tal Santiago Bernabeu. Els sona? Qui va ser president del Real Madrid –i que dona nom a l'estadi– va estar lluitant la Guerra Civil al front del Pallars, al

capdavant d'una de les tropes més temibles. La primera escomesa de l'ofensiva republicana, però, va ser a la zona de la Vilanoveta, a l'altra banda de Sant Corneli, una posició que va perillar i va obligar les tropes franquistes a concentrar-se en la línia Sant Corneli-Basturs-Sant Romà-Conques. Sant Romà va rebre els primers atacs republicans a la Conca Dellà. Per contrarestar l'atac republicà, l'artilleria franquista es va acarnissar de valent a Figuerola d'Orcau. A Orcau, la divisió marroquina va aconseguir aturar els republicans. Els franquistes comptaven amb el suport de l'aviació alemanya –Junkers i Heinkel– i italiana –Savoia-Marchetti–, que van tenir una alta intensitat a la zona bombardejant posicions i concentracions de tropes rivals. Els republicans també van mobilitzar la seva aviació, però ni de bon tros van causar tant dany, i és que la gran distància entre els efectius d'artilleria i d'aviació marcaven les diferències. Els nacionals comptaven amb pràcticament el doble de nombre d'avions que els republicans i amb l'artilleria passava una cosa semblant. D'aquesta manera, els franquistes podien respondre amb contundència qualsevol intent republicà. Després d'una setmana d'atacs i contraatacs, l'esforç dels republicans tan sols es va veure recompensat amb l'ocupació de Sant Romà i Basturs i amb la mobilització de la línia de front uns quilòmetres més enllà.

Instal·lacions de la central elèctrica de Talarn després del bombardeig // PROCEDÈNCIA: Fons Pompeu Molist.

En els següents dies se succeïren els atacs, sobretot els bombardejos per part dels dos bàndols, mentre que les tropes reforçaven les seves posicions: uns, els franquistes, veient la fragilitat en certs punts de les defenses; els altres, els republicans, constatant que el front s'allargaria en el temps. I tant es va allargar que es va convertir en un dels fronts més duradors de la Guerra Civil. Una línia de defensa que es va mantenir fins

al desembre de 1938, poc abans d'iniciar l'escomesa final per entrar a la capital catalana. Tant és així que, segons la historiadora Laura Egea, va servir d'entrenament per a l'atac a Barcelona. Amb l'entrada de l'any nou, les tropes franquistes van avançar cap a Comiols.

Conviure amb el front. L'inici dels combats del mes de maig va comportar l'evacuació de tot un seguit de po-

bles situats en la primera línia de front: Conques, Figuerola d'Orcau... Al neguit de viure i conviure amb la guerra, amb els soldats i l'aviació, se li sumava l'angoixa d'haver d'abandonar la casa familiar i bona part de les pertinences. El destí de la majoria d'habitants evacuats eren els pobles propers: Tremp, Talarn o la Pobla de Segur, i molts van poder allotjar-se en cases de familiars o coneguts. Els soldats franquistes els van donar tres dies per deixar el poble. Anys després Joan Massanés, veí de Figuerola d'Orcau, encara recordava els

crits dels soldats: «*Os doy tres días de tiempo para que evacuéis el pueblo. Pasados tres días, el paisano que encontremos será fusilado o pasado por armas*». Amb aquelles paraules li va explicar a l'historiador Manel Gimeno, que ho va recollir al llibre *Terra de Memòria. Onze converses sobre la Guerra Civil al Pallars*. Cal dir que, actualment, aquest llibre brinda una de les poques possibilitats de recordar de primera mà les històries d'aquells qui van viure el front del Pallars de tan a prop, ja que malauradament són pocs els testimonis que encara ho poden explicar en primera persona. Igualment, també es poden recuperar a l'espai de memòria del Consell Comarcal del Pallars Jussà, al web pallarsjussa.net. Al poc cabàs que van poder reunir per endur-se hi van haver de carregar un fort sentiment de desarrel-

lament. Ho recorda Joana Costa, veïna de Conques, el destí de la qual va ser Talarn. «*Allà nos diven los refugiats. No ens podien ni veure*». Però no tots van marxar de les seves cases i la relació dels que es van quedar amb els soldats que acampaven pel poble no era gens fàcil. En moltes ocasions, els guerrers s'hostatjaven en cases familiars ocupades, i menjaven els productes dels horts. A Conques, per exemple, van convertir

A dalt, transformadors destrossats de la central de Talarn, després del bombardeig.

A baix, treballs per reparar les canals de la central // PROCEDÈNCIA: Fons Pompeu Molist.

La memòria dels deportats

DURANT LA GUERRA, FAMÍLIES PALLARESES VAN SER FORÇADES A MARXAR CAP A POBLES DE L'INTERIOR D'ESPANYA PER EVITAR QUE POGUESSIN AJUDAR ELS REPUBLICANS

Alba Alegret Escales > TEXT

Amb l'arribada de les tropes franquistes al Pallars, l'abril de 1938, els veïns i les veïnes dels pobles on es va instal·lar el front –Pessonada, Aramunt...– es van veure obligats a marxar de casa seva. Alguns, els considerats afins al règim, van ser desallotjats a pobles propers; en canvi, els considerats rojos van ser deportats cap a poblacions de l'interior de l'Estat espanyol.

Infants deportats. Aquest últim va ser el cas de la família de la Mercè Gasó, de casa Queralt d'Aramunt, que va ser deportada a Almudévar (Osca), on van estar-se fins a les acaballes de la guerra. Tot i que tenia tan sols vuit anys, recorda perfectament que el seu pare va agafar un matalàs, hi va posar un pernil a dins i se'l va carregar al coll mentre la seva mare portava la seva germana, de poc més d'un any, al braçat. Tota la família, els pares i les tres filles, va ser traslladada amb camió primer en una caserna a Osca, d'on la Mercè recorda encara les paraules d'unes veïnes: «*A esta gente mañana los fusilarán a todos menos a los críos*», una frase que els va atemorir perquè ningú no els havia explicat què estava passant ni quin era el seu destí final. Dies més tard van ser traslladats a les cavallerisses de la casa de la marquesa, a Almudévar, un espai on viuriu la resta de la seva estada i on cada família va posar les seves ram-

pines, com diu la Mercè, en una habitació que es va convertir en casa seva.

D'altra banda, als pobles més llunyans però alhora propers, com és el cas de la Pobla, les deportacions tenien com a objectiu fer marxar la gent que no era considerada afí als feixistes per evitar que, arribat el moment, poguessin ajudar les forces republicanes. En principi aquesta era la teoria, però des de ben aviat es va aprofitar l'opunitat per castigar vells enemics personals i comercials, ja que la llista de les evacuacions la feia la junta gestora –l'Ajuntament– i prohoms de la nova situació. A la Pobla hi va haver cinc deportacions, anomenades 'evacuacions' pels franquistes, que es van emmarcar entre el maig i el desembre de 1938 i van afectar, principalment, les persones més grans i els infants, ja que els joves eren a la guerra.

Dos dels nens que van viure una d'aquestes deportacions de la Pobla són l'Àngel Suelves i el Romà Bastús –de qui vam recollir el testimoni l'estiu del 2018 i que va morir el passat 14 de gener–, que van ser deportats a la plaça de toros de Pamplona. Tot i ser infants de vuit i nou anys, respectivament, recorden perfectament el viatge i l'estada, que es va allargar fins al febrer de 1939. El Romà, en un escrit que va fer de les seves memòries, explica: «L'agutzil municipal de la Pobla ens va

portar una ordre que ens deia que a les vuit del matí del dia següent ens presentéssim davant l'Ajuntament, perquè havíem de marxar. A l'hora assenyalada, allà estàvem tots amuntegats, només amb el més justet». Ningú no sabia on anaven quan els van fer pujar en uns camions que, després d'estar parats més de tres hores a Trep, van enfilar la carretera de Pont de Montanyana per anar fins a Montsó. Ja de tarda, els van fer pujar en un vagó de bestiar a l'estació, en un tren que anava en direcció a Pamplona, encara que ells seguien sense saber-ho. D'aquest trajecte, tant el Romà com l'Àngel en tenen una imatge gravada: els malabarismes que havia de fer la gent per poder fer les seves necessitats.

Gairebé un dia i mig després van arribar a l'estació de Pamplona, on també amb camions se'ls va traslladar fins a l'hotel, com anomena irònicament l'Àngel, que era la plaça de braus de Pamplona, on, rient, diu que van tenir sort perquè com a mínim hi havia vàters. L'endemà al matí, relatava el Romà, dues senyores acompanyades d'un militar els van explicar quina seria la situació: els portarien matalassets per dormir, i per dinar i sopar els grisos els acompanyarien a l'Auxilio Social.

Al cap de poc temps de ser a Pamplona, la família de l'Àngel va poder llogar una habitació i la seva mare i les tietes van començar a treballar. Ell, com

L'Àngel Suelves Senallé, de 93 anys.

FOTO: Felipe Valladares.

el Romà, va començar a anar a escola, on remarquen que els explicaven més religió que matemàtiques. Els dies de la Mercè a Almudévar eren una mica més diferents, la canalla no anava a escola. Ella recorda que eren els encarregats d'anar a buscar la ració diària de ranxo i l'aigua en una bassa, ja que a les cavallerisses no tenien aigua corrent. Com la família de l'Àngel, de seguida, el pare i l'oncle de la Mercè van trobar feina, cosa que els permetia anar a comprar menjar i evitar així el ranxo que els donaven. De fet, la Mercè relata que la gent del poble deia que compraven millor els refugiats que ells.

Durant l'estada a Pamplona, als nens com l'Àngel i el Romà els van fer fer la comunió. Tots dos expliquen que van mirar de vestir-los de la manera més decent possible i, anys més tard, van descobrir que havien estat notícia del diari *El Pensamiento Navarro* amb el titular «Niños rescatados de la barbarie roja». A Almudévar, la Mercè també recorda que van batejar la seva germana petita, que ja tenia catorze mesos, i altres

infants que no havien rebut el sagrament perquè els pobles de la zona republicana s'havien quedat sense capellans.

La tornada a casa. Sis mesos després, el febrer de 1939, les famílies Bastús i Senallé, les del Romà i l'Àngel, van fer el viatge de tornada a la Pobra. Aquest cop ho van fer en vagonets de passatgers fins a Lleida i d'allà van arribar a la Pobra amb camions, tal com n'havien marxat. En arribar a casa, però, encara els esperava una altra sorpresa: no hi quedava gairebé res. L'Àngel recorda que a casa dels Senallé només hi havia la taula del menjador, una taula massissa de roure, que encara conserven, que no es van endur perquè no van saber desmuntar. El Romà recordava una situació similar a casa dels Bastús, d'on es van endur els retalls de tela de la sastreteria del seu pare. Sembla que, amb els anys, aquestes famílies van veure que algunes d'aquelles pertinençes eren a casa d'altres.

Pels de casa Queralt d'Aramunt la tornada no

va ser fins acabada la guerra i van fer-ho en un camió que havia llogat un oncle seu. En arribar a Aramunt, la sorpresa va ser encara més gran: casa seva havia estat arrasada pels soldats. La Mercè ho descriu així: «Encara em sembla que ho veig ara, no hi havia portes, ni teulats, ni finestres; havien cremat tota la fusta, estava tot desmanegat». El retorn, doncs, no va ser fàcil però a poc a poc, i sempre atemorides, les famílies van anar reconstruint les seves vides.

El nombre de persones que van ser deportades es fa difícil de quantificar, ja que les llistes de la Pobra i d'altres indrets no s'han trobat mai i cada cop queden menys supervivents. Totes les persones que van ser forçades a marxar ho van fer a terres llunyanes i van viure les resistències que, en un principi, els locals tenien a acollir-los. La Mercè i l'Àngel són els últims supervivents d'una història poc coneguda que va

passar ara fa 83 anys que ens recorda que no hem d'oblidar la cruesa de viure en un estat feixista.

A dalt, soldats i població civil a l'avinguda Sant Miquel del Pui de la Pobra de Segur. Any 1939 // FOTO: Albert-Louis Deschamps. PROCEDÈNCIA: MECD. Centro Documental de la Memoria Histórica. Al detall, la Mercè Gasó Fuses, de 91 anys // PROCEDÈNCIA: Arxiu familiar Mercè Gasó.

«Vaig ser dels valents!»

EL RELAT D'IGNASI BELLERA PAU, DE CASA BELLERA DE SURP, PERMET FER UN RECORREGUT VITAL QUE COMENÇA AMB LA DESERCIÓ I ACABA AMB LA REPRESSIÓ FRANQUISTA

Eva Lluich i Jordi Abella > TEXT

La tardor de 1936 els voluntaris per anar a la guerra per part d'ambdós bàndols no arribaven a 150.000, quantitat que no cobria les necessitats dels contendents i implicà la necessitat d'obrir caixes de reclutes. Més de dos milions d'homes van veure's forçats a anar a files: alguns, reclutats pel bàndol contrari a les seves idees, únicament per residir en el territori dominat en aquell moment per un dels dos bàndols en lluita; o altres que veien aquella guerra com un conflicte amb el qual no se sentien identificats i que intuïen que acabaria malament. Alguns van fugir quan els van cridar a files, altres van abandonar el camp de batalla; hi havia joves que desertaven per no haver d'anar a la guerra. Ambdós bàndols van considerar-los enemics i van castigar durament aquesta conducta; molts van morir afusellats o van ser empresonats.

Al Pallars foren uns quants els que fugiren cap a Andorra i França per evitar anar al front o romangueren amagats al territori. N'hi hagué que fugiren per no haver d'incorporar-se a l'exèrcit republicà i escaparen per incorporar-se al nacional, es tractava sovint de nois de famílies religioses o conservadores. Aquest fet donà lloc a la creació de xarxes organitzades d'informació per marxar del país, formades sovint per veïns dels pobles pallaresos, bons co-

neixedors del terreny, i que s'encarregaren de fer de guies de les fugides, la majoria efectuades en grup.

Al fons de l'Ajuntament d'Isil hi ha una relació nominal de persones mobilitzades, desertors i soldats morts. En un llistat de 111 persones s'hi consignen disset desertors. Aquests i les seves famílies van patir represàlies econòmiques de diversa índole durant el període revolucionari. Es poden trobar exemples de confiscació de béns a Esterri d'Àneu, i a l'informe de la Junta Informadora de Sort s'hi pot llegir que *«debido especialmente a la actitud del Concejal Francisco Casanovas se intensificaron las medidas de rigor contra los familiares de los huidos al extranjero y de los desertores, privándoles de racionamiento y dificultándoles la vida»*. A Enviny hi consta que: *«Al evadirse José Moner (a) Cucat y Antonio Canut (a) Sivilia, en Octubre del 1936 se intervinieron los bienes de sus familiares en forma que no podían practicar acto alguna respecto a ellos sin autorización del Ayuntamiento.»*

En aquest article transcrivim el testimoni d'Ignasi Bellera Pau (1 de novembre de 1915-16 de gener de 2012), de casa Bellera de Surp, un pallarès que, previngut pel seu germà gran de les tragèdies viscudes al front, decidí fugir a França quan fou cridat a files. En una llarga conversa ens relatà tots els periples viscuts fins

que vuit anys després va poder tornar a casa. Tot un testimoni vital que evidència el drama que va representar la guerra per a moltes persones i famílies.

La fugida. La primera frase de l'entrevista és prou contundent: «Per la guerra vaig ser dels valents! El dia que em van demanar, cap a Andorra i cap a França. Vaig sortir de casa el 25 de març de 1937. El meu germà venia amb permís i em deia què passava. Per la guerra van deixar anar quasi tota la gent de les presons i aquells van ser els que van dominar els pobles, els que no van tenir cèntims per comprar una pistola la van robar i a fer anar els pobles, allò era un desastre!»

De la fugida diu que «estava organitzat, hi havia gent que s'hi dedicava i cobraven molt fort, n'hi va haver que s'hi van fer rics. Ens van reunir, érem catorze, jo només en coneixia un de Sort, Boixadós. En van venir tres de Lleida, que es van presentar fent un simulacre que pujaven a veure Feliciano, tractant de fusta, per comprar. Van arribar a Sort amb el cotxe de Lleida i l'endemà al matí, quan havien de marxar, ja eren a Montanartró.»

Continua explicant que «jo havia de fer de guia. M'ho van proposar dient-me que marxar em costaria molts cèntims, però que si m'encarregava de fer de guia per als altres fins arribar a Roní no em costaria res. Ja ens va dir

Cartilla de racionament d'Ignasi Bellera a França // PROCEDÈNCIA: Arxiu família Bellera.

Jo i un de Sort provàrem d'ajudar-lo i un per cada braç el vam arrossegar potser un quilòmetre. Així que vam sortir del terreny més dret i vam trobar una mica de caminet va poder caminar. Va arribar, però una estona li vam haver de donar la mà, estava acollonit. Els altres amb qui anàvem van tirar de front cap a Franco, no van voler parar a França.»

La vida de refugiat. En arribar a Andorra explica que «em van fer un *pase* que deia 'el que dice llamarse Ignacio Bellera se ha presentado a la policía andorrana declarándose refugiado político' i a sota 'el interesado no puede ocupar ningún empleo'. I com havia de menjar? Me'n vaig anar a Bessiers perquè hi tenia tres cosins, semblant-me que ells m'ajudarien, però no van poder. Venia un sindicat i ja ho sabien prou que els refugiats espanyols no podíem treballar, així que m'agafaven per la mà i cap a casa.

Quan ho van fer tres o quatre dies seguits me'n vaig cansar.»

A Montauban, prossegueix, «hi havia un *quartel* molt vell que van habilitar per als espanyols: érem més de cent. Jo pensant que me n'anava a Rússia, arribo allí a la porta i trobo a Manresà de Farrera que havia estat dos mesos d'hivern allí, després hi vaig trobar Tomasó d'Àrreu, dos de Llagunes i set o vuit coneguts. L'endemà al matí es presenta un francès ben vestit i pregunta si algun espanyol volia treballar en una casa de pagès. Collons! De seguit! Portava un nen d'uns dotze anys que parlava espanyol i em vaig poder fer entendre. Em preguntà com li podia demostrar que havia treballat de pagès, i papers no en portava cap. Li vaig mostrar els palmells de la mà i va dir: 'assez'. Era una casa molt rica, una propietat enorme. Hi vaig estar quatre anys i a última

el que havíem de fer i ens va donar una consigna. Sortint de l'Hostalet, en comptes d'agafar la carretera, havíem de seguir per la vora del riu fins a Rialp. Allí s'havia de travessar el riu que baixa d'Altron a les onze de la nit, havíem de passar per davant de casa del Quimet, per la carretera, perquè en aquell temps baixava molta aigua, passant d'un a un, perquè si ens veien érem pell. Hi vam estar una estona, cada cinc minuts un, i quan vam haver passat, vam tornar a agafar la vora del riu i seguir el curs del Noguera.»

El relat segueix: «Els vaig acompanyar fins arribar a Roní, on va venir un altre que ens va portar a Montnartró i d'allí el tercer guia fins a Andorra. Aquell guardava el ramat al bosc de Santa Magdalena i cada dia parlava amb els guàrdies. Menys d'una nit vam estar-hi, no és cap lluny! Ara, no ens vam portar ni un trago de vi, res, allò va ser un *fallo*, una mica de berena l'havíem d'haver portat. Abans de fer-se de dia ja érem en terreny andorrà, vam arribar per Sant Julià, per Bixessarri. Pots comptar que teníem gana, així que truquem a una casa: Voldrí-

em *algo* d'esmorzar, els hi diem. 'Ai! Què us donarem, pobrets?', contesten. Tenien un corralot de vaques, deu o dotze, van munyir-ne una i au, llet i pa, i aire, contents!»

«Ens van deixar estar-hi tres dies, cap més», continua, tot afegint que «el casino d'Escaldes era l'únic edifici d'Andorra que vaig veure, tenia dos pisos, els altres, casetes igual que conilleres. Ens van exigir una foto de carnet per posar-la al paperot que ens va fer la policia i ens van fer *sentar* en un calaix, no en una cadira!»

En el seu relat, Bellera també explica la duresa de la travessa: «Un dels que va pujar, el director del Banc d'Espanya de Lleida, portava un plec de bitllets de mil peles, però va ser el més desgraciat de tots. Es presentà amb sabates baixes i a la muntanya hi havia dos pams de neu. Es mullava, però allò *era el de menys*, ja s'eixugaria; a la una de la nit es va girar una mica de vent i va quedar la neu gelada. No podia fer ni un pas, queia. Va dir: 'Jo m'he de quedar aquí, vosaltres procureu arribar a Andorra; m'he de morir'.

A dalt, un dels batallons disciplinaris on l'Ignasi Bellera va ser enviat per construir nius de metralladores. Al detall, una fotografia d'Ignasi Bellera, feta a França durant el seu exili, el 5 d'octubre de 1940 // PROCEDÈNCIA: Arxiu família Bellera.

«Pauvres enfants»

EL FEBRER DE 1939 S'EXILIÀ A FRANÇA, PEL PORT DE COLATX, EL BATALLÓN DE MONTAÑA PIRENAICO, DESPRÉS DE VUIT MESOS A LES VALLS FERRERA I DE CARDÓS

Ignasi Ros Fontana > TEXT

El Batallón de Montaña Pirenaico es formà a Barcelona a finals de 1937, amb bascos i alguns asturians arribats per França després de la caiguda dels fronts de guerra del Cantàbric. El comandant José Cosgaya era d'Alsasu. Com gairebé tots els oficials era del PSOE del País Basc, que gaudien de la protecció del ministre de Defensa, Indalecio Prieto. Entre la tropa i suboficials s'hi afegiren alguns catalans, sobretot a transmissions i a la llampanant companyia d'esquí. El 24 de març de 1938 el Batallón fou enviat d'urgència al front d'Aragó, d'on van fugir, a peu, cap a Benasc i van entrar a Luchon entre el 31 de març i l'1 d'abril de 1938. Per molts d'ells era el seu segon o tercer exili. Retornats per Portbou el Batallón es reorganitzà a Girona. Les baixes foren cobertes amb alguns centenars de 'bibérons' del Gironès, el Pla de l'Estany i l'Empordà.

A Cardós i la vall Ferrera. El 21 de maig, el Batallón tornà al front, a Sant Joan de l'Erm, i a finals de juny marxaren destinats a la vall Ferrera. Periòdicament eren a primera línia, ja fos a Tírvia i la mola, o a l'alta muntanya de Cardós, a la partió amb la vall d'Àneu. A la rereguarda d'Alins i Àreu hi havia l'estat major i tropes de reserva, i hi feien partits de bàsquet, teatre o hi cantava un cor basc dirigit per Ramón Muguruza, músic

d'Hernani i capità de la companyia de metralladores del Batallón.

La tardor de 1938 el fred i la neu arribaren aviat i en quantitat. Quan començà l'ofensiva sobre Catalunya, per Nadal, allí no es bellugà ningú: «Amb més de dos metres de neu ningú no se sent valent», va escriure Agustí Bartra a la novel·la *Xabola*. Cal dir que Bartra no formava part del Batallón, però era a la vall Ferrera aquells dos darrers mesos i es va exiliar per Boet. El gener del 1939 ja preparaven l'exili, trepitjant la neu dels camins amb els esquís i fent escales; els de Tavascan cap a Ustou, i els d'Àreu cap al port de Boet i Auzat.

El 4 de febrer dues patrulles d'esquiadors exploraren els ports de Tavascan i de Colatx i, veient el gel al vessant francès, comunicaren a l'alcalde d'Ustou que vindrien aviat a través del port de Colatx. L'exèrcit francès i la Gendarmeria no hi eren, consideraven que per aquells ports, amb més de dos metres de neu, no hi podia entrar ningú. El 5 de febrer les tropes franquistes ocuparen la Seu d'Urgell, de manera que la vall

Ferrera i l'alt Cardós eren ja una bossa. El dia 6 de febrer totes les tropes de reserva i de l'estat major deixaren Alins i Àreu pel coll de Tudela cap a Lladorre i Tavascan. El camí encara surt als mapes com a camí dels Soldats. El dia 7 les tropes franquistes van voler entrar a la vall pel fons, per la carretera de la mola de Tírvia, però foren aturades allí, durant tot un dia, per protegir l'exili de la vall.

Cap a l'exili. Entre el 8 i el 10 de febrer arribaren a la vall de Vic de Sòs, pel port de Boet (2.511 metres), uns 815 militars de l'altra unitat present a la vall Ferrera i la coma de Burg, el 31 Batallón de Ametralladoras. Amb ells, alguns esquiadors del Pirenaico, que els ajudaren a passar i també alguns civils —de Montenartró, Burg i Tírvia n'ingressaren a l'hospital de Tarascó—.

Al seu torn, el dia 9 de febrer, a les quatre de la matinada, el Batallón de Montaña —unes 850 persones— concentrat a Tavascan emprengué el camí de l'exili per Certescan, Romedo i el port de Colatx (2.416 metres), també acompanyats d'alguns civils. «L'ascensió al port [...] va ser un autèntic calvari. A les primeres rampes ja trobaves abandonats fusells, armes automàtiques, municions, bombes de mà, cartutxeres, cosa que els que anàvem més enrere també imitàrem. A mesura que s'anava pujant la neu semblava sembrada de materials i utensilis que la gent anava abandonant

Esquís del Batallón de Montaña abandonats el febrer de 1939, retrobats a la vall de Cardós.

FOTO: Felipe Valladares. Portada del 'Mundo gráfico' de l'any 1938 amb fotos del Batallón a Barcelona // PROCEDÈNCIA: Ecomuseu.

perquè ja no podia amb la seva ànima. Primer eren objectes pesants, més tard ja eren les conserves o el pa el que la gent anava llençant, fins i tot motxilles semiplenes els propietaris de les quals ja no podien més. Jo vaig conservar la motxilla encara que força alleugerida de pes», llegim a les memòries inèdites de Jaume Vallmajor, un membre de la Lleva del Biberó nascut a Girona que ho va viure amb divuit anys.

Ell mateix segueix explicant que després de set hores de pujada, d'un dia assolellat, la baixada fou l'altra cara de la moneda: «Vàrem veure com uns

quants nois del nostre batalló que anaven tot davant es posaven el tabard entre les cames i asseguts a sobre el feien servir de trineu; la neu era força tova però quan en trobaves un tros de glaçada agafaves unes velocitats increïbles. [...] Les penositats de la pujada i la velocitat del descens van provocar que la gent s'escampés molt, de manera que vam quedar un grup d'unes dotze persones, la majoria de Girona, i cap sabia cap a on dirigir-se. Tot de plegat i com si fos una aparició, es presentà al mig del camí i en sentit contrari al nostre un home alt i corpulent d'uns 45 anys, uni-

format amb una guerrera blava i un casc de bomber i amb una presència física fora de sèrie. En anar-nos-hi acostant, em va cridar l'atenció que a la sivella del seu ample cinturó portava una inscripció que posava: 'FORET'. Immediatament vaig adonar-me que es tractava d'un guarda forestal i dirigint-se cap a mi em preguntà: 'Quel âge as-tu?' 'Dix-huit ans, monsieur!', li vaig respondre, i per tota resposta ens digué: 'Pauvres enfants'.»

Més avall les autoritats franceses esperaven les armes i els esquís. El comandant Cosgaya els ho va aclarir: «Ho hem destruït tot i deixat en territori espanyol a causa de les dificultats del lloc de pas, cosa que ha alleujat els meus homes. Havent fet ja dues retirades a França, sabent que vosaltres ens desar-meu i que *incauteu* tots els nostres documents, hem pres totes les mesures per venir sense material». Els gossos de muntanya del Batallón els van seguir, els van deixar a casa de l'alcalde d'Ustou. Als soldats, després d'identificats i vacunats a Sèish, els van dur a l'estació de Sent Gironç, d'allí alguns cap a Hendaia amb Franco, tres quartes parts cap a Argelers, amb el Batallón encara enquadrat militarment, ara sota l'autoritat del major Martín Soler Zanguitu, també d'Altsasu i socialista. Els bascos dins el camp s'agruparen dins un sector que anomenaren Gernika Berri, amb Martín Soler de cap. Després, passaren al camp de Gurs, de nou amb Soler de comandant. Als camps, l'orfeó basc que s'havia format a Àreu continuà creixent i arribaren a actuar davant del mariscal Pétain. El 2 de setembre de 1939 Ramón Muguruza, el capità i director del cor, i algun cantaire del Batallón arribaren a Xile a bord del Winnipeg, de Neruda. Encara avui el *coro vasco* de l'Euzko Etxea de Santiago de Xile consta com a iniciat a «*Areo (Pirineo catalán)*», al «*batallón Alpino*» 🇪🇸

Un soldat, possiblement del Batallón de Montaña Pirenáico, a l'exili a l'Hospice de France (Luishon). Primavera de 1938 // FOTO: Germaine Chaumel. PROCEDÈNCIA: Fons fotogràfic Martínez Chaumel.

Pallaresos als camps nazis

SETZE PERSONES DEL PALLARS JUSSÀ VAN PATIR L'HORROR DELS CAMPS NAZIS; NOMÉS SET VAN ACONSEGUIR SOBREVUIRE I TAN SOLS UN VA VOLER TORNAR A CATALUNYA

Josep Calvet > TEXT

Malgrat els anys transcorreguts i els treballs de recerca desenvolupats en tots els àmbits, la reconstrucció d'alguns dels episodis relacionats amb la Guerra Civil i la llarga postguerra que la succeï presenta determinades mancances. El silenci i la desmemòria han presidit durant dècades aquest llegat. Un dels temes encara poc coneguts és la deportació de pallaresos als camps de concentració nazi. Refugiats a França després de la Guerra Civil, van patir l'horror de la persecució nazi que va deixar milions de morts entre jueus, enemics polítics del Tercer Reich, gitanos, homosexuals, testimonis de Jehovà...

L'arribada de les tropes franquistes a la comarca l'abril de 1938 va significar l'inici de l'exili de centenars de pallaresos, un exili que en el conjunt de Catalunya va adquirir el seu major protagonisme entre finals de gener i primers de febrer de 1939, quan prop de mig milió de persones passaren a l'Estat francès. Allí van ser internats en camps de presoners situats al sud de país amb l'objectiu de classificar-los i contenir la seva arribada.

La situació incomodava les autoritats

franceses, que els van plantejar tres sortides: demanar la repatriació a Espanya, emigrar a un altre país o enrolar-se a la legió estrangera o a les companyies de treballadors estrangers, unitats militaritzades que construïen obres de fortificació de les fronteres i campaments militars. Centenars de republicans van formar part de les més de 200 companyies de treballadors estrangers. Després de l'esclat de la Segona Guerra Mundial van ser els primers de ser detinguts i lliurats als nazis després de la caiguda de França, la primavera de 1940. Tot seguit van ser internats als camps de presoners de guerra situats a territori francès (Frontstalag) o alemany (Stalag), des d'on se'ls traslladava a camps de concentració.

Més endavant, a mesura que la guerra avançava i s'organitzava la contestació als nazis, també es va deportar els detinguts per formar part de la resistència.

Uns 9.000 espanyols, entre ells uns 2.000 catalans, van ser deportats als camps de concentració nazis des de territori francès. El Govern espanyol va tractar-los amb total indiferència. En cap moment s'interessà per la seva situació i va deixar que

fossin víctimes de la maquinària de la mort nazi. Dues tercers parts d'aquests deportats no van sobreviure.

Els setze del Pallars Jussà. Un total de setze persones, quinze homes i una dona, nascudes o residents al Pallars Jussà van patir la deportació: Miquel Amorós Roca, d'Isona; Miquel Bata-lla Subarroca, de Covet; Feliu Cierco Castells, de Sarroca de Bellera; Antoni Cirera Chimenis, de Sant Salvador de Toló; Josep Cubiló Saurina, de la Pobla de Segur; Francesc Gimeno Eroles, de Tremp; Francisco Gómez Miralles, de Tremp; Conxita Grangé Beleta, d'Espui; Feliu Jaumot Montané, de la Pobleta de Bellvei; Josep Juanico Mateu, de Sarroca de Bellera; Josep Masanés Mestres, d'Isona; Josep Mestre Tartera, de Llordà; Baltasar Nebot Pujol, de Tremp; Josep Roca Roca, de Sant Miquel de la Vall; Miquel Sorigué Segú, d'Aramunt, i Manuel Suranell Bosor, de Senterada.

Catorze van ser detinguts a França entre 1940 i 1941 i internats al camp de concentració de Mauthausen, ubicat en territori austríac, on van ser deshumanitzats de manera despietada i convertits en un simple número d'identificació. Allí van ser sotmesos a treballs forçats en una pedrera de granit amb unes condicions duríssimes i amb una alimentació deficient que debilitaven, fins i tot, els més valents. El dia a dia

A dalt, la Conxita Grangé Beleta (Espui, 1925-Tolosa de Llenguadoc, 2019) abans de la seva detenció // PROCEDÈNCIA: Musée Départemental de la Résistance et de la Déportation. A baix, en Josep Cubiló Saurina (la Pobla de Segur, 1918-Ausat, 1972) // PROCEDÈNCIA: Christian Cubiló.

dels presoners es centrava únicament a treballar per sobreviure o morir treballant.

D'aquests catorze, onze van acabar al subcamp de Gusen, que depenia de Mauthausen. A Gusen el clima era més extrem, les condicions de vida encara eren pitjors i el tracte, més cruel que el que havien patit abans. La historiadora austríaca Martha Gammer ha deixat escrit que, pels espanyols, ser enviats a Gusen fou la seva sentència de mort, ja que ningú hi hauria de sobreviure més de tres mesos, atès que era un camp d'extermini pel treball. Dels onze pallaresos que hi van ser transferits, només tres van sobreviure. Un d'ells va ser el pobletà Josep Cubiló Saurina. Integrant de la 4a Companyia de Treballadors Estrangers, fou capturat pels nazis l'octubre de 1940 i començà el seu periple per camps de presoners de guerra, fins que el 25 de gener de 1941 fou conduït a Mauthausen. Allí van donar-li el número de presoner 4.469 i va ser categoritzat com a *Rotspanier* (roig espanyol), nom amb què s'anomenava als republicans espanyols. La seva llibertat va arribar el 5 de maig de 1945, data de l'alliberament del camp, quatre anys després del seu ingrés. Mai més va voler tornar a Espanya. Va refer la seva vida a Ausat, al departament francès d'Arieja i molt prop d'Andorra, on va morir als 53 anys.

Només dos dels deportats pallaresos no van anar a Mauthausen. Francisco Gómez Miralles i Conxita Grangé Beleta formaven part de la resistència als nazis i van ser deportats als camps de Buchenwald i Ravensbrück, respectivament. Gómez, fill d'un sabater va-

lencià que s'havia establert a Tremp la segona dècada del segle XX, va ser detingut a Chalon-sur-Saône l'any 1941 acusat de distribuir propaganda comunista. Va passar dos anys a una presó francesa i l'octubre de 1943 fou enviat a Buchenwald, i d'allí a treballar a una fàbrica d'armes. Va sobreviure al camp, però va morir dies després que aquest fos alliberat.

El 'tren fantasma'. Grangé, per la seva part, va romandre a Ravensbrück junt amb Generosa Cortina, de Son del Pi, i Felicitat Gasa Nadal, nascuda al Pont de Suert però amb arrels familiars a Rivert. Conxita havia estat detinguda junt amb la seva tia i la seva cosina per col·laborar amb els guerrillers que lluitaven contra els nazis. Després de ser empresonades i torturades van ser enviades a Alemanya amb l'anomenat 'tren fantasma', que va recórrer França durant dos mesos sota els bombardejos aliats

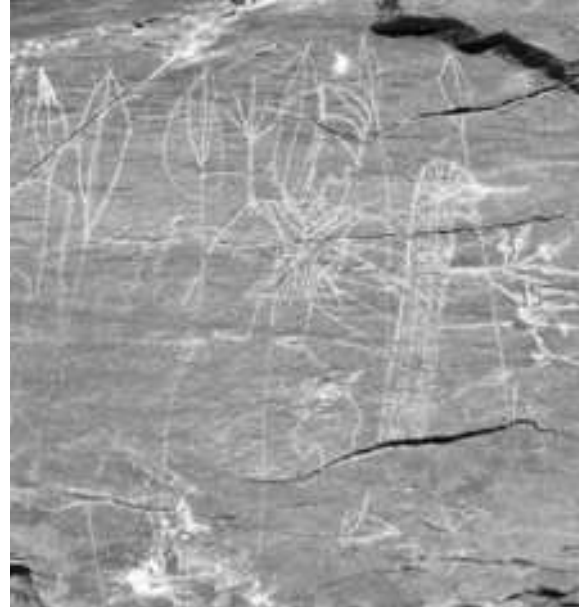
abans d'arribar a Ravensbrück, on va sobreviure fins a l'alliberament del camp. En tornar a França va establir-se a Tolosa de Llenguadoc i va dedicar la resta de la seva vida a transmetre la seva experiència a les noves generacions. Li agradava dir que, gràcies a les noves generacions de joves ben informats, les monstrositats que significaren el nazisme i el feixisme no reapareixerien més. Quan va morir, el setembre de 2019, era la darrera supervivent catalana dels camps de concentració i extermini nazis.

Dels setze deportats pallaresos, nou van morir en la deportació, mentre que els altres set

aconseguien sobreviure. Únicament Manuel Suranell va retornar a Catalunya, i va treballar en una empresa tèxtil de Terrassa fins que va decidir retirar-se a Senterada. La resta va preferir romandre per sempre més a l'exili francès.

Durant dècades, el silenci va acompanyar aquests lluitadors per la llibertat, que en la major part dels casos van optar per no explicar detalls de la seva terrible experiència. Tot i ser reconeguts com a deportats polítics per l'Estat francès, a casa nostra la seva trajectòria era totalment desconeguda. Darrerament, però, cal esmentar que s'han emprès diverses accions d'homenatge per restituir la seva memòria. Alguns ajuntaments han instal·lat plaques commemoratives i altres han sol·licitat la col·locació de les llambordes de memòria que promou el Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya.

Documents de l'expedient de Francisco Gómez Miralles (1913-1945) al camp de concentració de Buchenwald // PROCEDÈNCIA: Arolsen Archives.

PATRIMONI ARQUEOLOGIA

Una muntanya gravada

AMAGATS DE LES MIRADES, EN UN LLOC DE DIFÍCIL ACCÉS DE LA VALL D'ÀSSUA, MILERS DE GRAVATS PERMETEN OBRIR UNA FINESTRA AL FINAL DE L'EDAT MITJANA

Ermengol Gassiot > TEXT

Cavalls i cavallers. Soldats, ballestes, arcs i fletxes. Escenes de cacera, amb caçadors amb grans plomalls disparant a paons o faisans alçant el vol. Músics i cornamuses. Castells. Creus i *pentacles*. Arbres. Centenars de roques a la capçalera de la vall d'Àssua contenen milers de gravats. És la nova descoberta de l'arqueologia de l'alta muntanya i es localitza en un vessant abrupte i escarpat, amb accés de vegades perillós. Un tipus de terreny on fins i tot els arqueòlegs i les arqueòlogues que fan recerca en àrees de muntanya difícilment haurien fixat el seu interès.

L'avís de diversos veïns i veïnes de Llessúf, Saurí i Altron a finals de l'any 2018 va fer sortir a la llum l'existència de diverses roques amb gravats en una zona de difícil accés prop de Saurí. Una

primera valoració de membres del Grup d'Arqueologia de l'Alta Muntanya (GAAM) va apuntar que es tractava de representacions de finals de l'edat mitjana i que el seu nombre, en aquell primer moment calculat en uns pocs centenars, i el seu nivell de detall n'aconsellaven l'estudi més detallat. Els mesos posteriors el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya en va encarregar l'estudi, i investigadors i investigadores del GAAM van efectuar una primera prospecció arqueològica amb la finalitat de situar i inventariar les roques amb gravats ja conegudes, localitzar-ne i enregistrar-ne de noves i, en la mesura del possible, delimitar

l'àrea d'extensió dels gravats. Aquest primer estudi, que va comptar amb la col·laboració activa d'una bona part

dels veïns i les veïnes que havien participat en la descoberta, va permetre localitzar 260 roques que contenen poc més de 2.000 gravats. L'any 2020 es va tornar a promoure una nova campanya de prospeccions arqueològiques que van permetre acabar de pentinar zones que havien quedat sense revisar de l'àrea acotada dels gravats. Entre els dos anys s'han localitzat 372 roques que contenen al voltant de 3.940 gravats. La magnitud de la descoberta ha fet que la Generalitat de Catalunya hagi declarat la zona com a Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN), la màxima figura de protecció del patrimoni cultural.

En què consisteixen els gravats? Per la temàtica de l'element representat, es poden agrupar en cinc categories. La primera i potser més cridanera agrupa els gravats que representen persones.

A dalt, a l'esquerra, un gravat amb diverses figures antropomorfes representant una possible escena de lluita. A la dreta, gravats superposats, entre els quals destaca una mostra de llances i, per sota, un individu.
PROCEDÈNCIA: GAAM. IL·LUSTRACIÓ: Sabina Lapedra.

En molts casos es tracta d'individus armats, sigui a peu o a dalt d'un cavall, que a vegades participen en escenes de lluita. Puntualment hi ha també músics que sempre toquen un sac de gemecs o cornamusa i personatges que, per la seva indumentària, recorden la imatge que tenim d'un 'bufó'. Completen el conjunt alguna escena de cacera i d'altres, més complexes, on s'intueixen individus en castells o edificacions. Alguns d'aquests gravats tenen un gran detall i permeten distingir clarament la indumentària de la persona: vestits, cotes de malla, armes, corretjams de les muntures, barrets i cascs, escuts... També és freqüent la representació de barbes i genitals que indiquen el sexe masculí d'una part dels individus. Els personatges clarament femenins, en canvi, tenen una presència anecdòtica.

Un segon grup són els gravats zoomorfs, que contenen figures d'animals. Majoritàriament són cavalls sense el genet. També hi apareixen alguns ocells, principalment amb cues llargues i cossos grans que podrien ser faisans o paons, alguna guineu i potser algun llop. Destaca, no obstant això, l'absència d'ovelles, cabres i de qualsevol bèstia associada a l'activitat ramadera, que tan important ha sigut durant els darrers segles en aquesta zona del Pallars Sobirà. En la representació de persones passa exactament el mateix. Un altre conjunt agrupa els gravats d'armes i instruments musicals. Les primeres, molt més habituals, consisteixen en llances, fletxes, ballestes, arcs i espases. Els instruments musicals sempre són cornamuses. Pel que fa a les fletxes és cridaner el cas d'un panell on n'hi ha re-

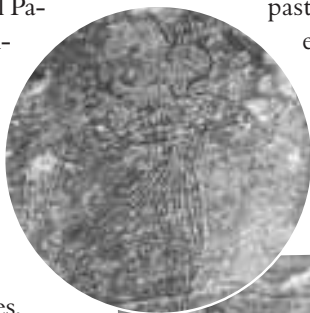
presentades prop d'un centenar de diferents tipus. També en aquest àmbit, el predomini d'elements militars és novament molt evident.

A banda d'algunes poques inscripcions, completen els gravats un seguit de representacions d'elements geomètrics, com ara estrelles i *pentacles*, línies paral·leles, quadrícules i elements arboriformes. Dins d'aquest grup hi ha alguns elements religiosos, com ara creus, algun Sagrat Cor i algun Nus de Salomó. Finalment, hi ha traços gravats que defineixen formes irreconeixibles a primer cop d'ull i a l'espera d'estudis més profunds.

Molts interrogants. La presència d'una quantitat tan gran de gravats en una zona de difícil accés i relativament marginal de les excepcionals pastures de les muntanyes de Saurí i Llessuï genera múltiples interrogants. Un és la cronologia: quina antiguitat tenen? Són tots de la mateixa època? Un altre és el seu o els seus significats. Tenint en compte l'orientació dels darrers segles de la vall d'Àssua, on la ramaderia extensiva d'ovelles ha condicionat tant el paisatge com les formes de vida, és fàcil que la primera explicació del sentit d'aquests gravats sigui atribuir-los al món dels pastors. En general, aquesta era la primera explicació que donaven els veïns de la vall que van descobrir els primers gravats. De fet, en alguns indrets dels Pirineus hi ha gra-

vats amb motius habituals en l'imaginari simbòlic dels pastors al voltant de camins que porten a assentaments ramaders, com passa a la vall de Casanoves de Taüll. Aquesta opció sembla molt poc plausible a la vall d'Àssua: en els gravats no hi apareix cap motiu clarament relacionat amb els ramats i el guiatge del bestiar. Destaca, per contra, el clar predomini d'una iconografia militar amb la representació de soldats, armes i lluita, junt amb escenes de cacera i de joglars de caire cortesà.

El que sí és segur és que la gran majoria dels gravats són de la mateixa època. Únicament una part molt petita s'ha fet posteriorment; alguns fins i tot a inicis del segle XX. La resta dels gravats comparteixen la mateixa tècnica de realització: una incisió molt fina realitzada amb algun objecte afilat de metall. A banda, hi ha una clara homogeneïtat estilística tant en els elements representats com en la seva forma. Les petülles dels cavalls, els cossos i les cares de les persones, les cornamuses, els ocells i els símbols reproduïen sempre el mateix patró. Les característiques de les armes i de la indumentària ens situen a les acaballes de l'edat mitjana o, a tot estirar, el segle XVI. Una de les poques inscripcions presents, transcrita pel professor Ramon Martí de la Universitat Autònoma de Barcelona, confirma aquest aspecte en afirmar, en una roca amb més gravats, que: «Aquest any del Senyor 1319 + aquesta creu pètria + s'exposa a la terra. Va fer-la 6 de maig + Pere Arnau sacerdot».

Al costat, un gravat d'una guineu. Al detall, un joglar o músic tocant una cornamusa // PROCEDÈNCIA: GAAM.

Els noms de lloc

LA TOPONÍMIA PIRINENCA PRESENTA UNA FORTA PRESÈNCIA DEL SUBSTRAT PRELLATÍ NO INDOEUROPEU, PRINCIPALMENT ENTRONCAT AMB PARLES BASCOIDES

Sílvia Romero Galera > TEXT // Jordi Però Enjaume > FOTOGRAFIA

M'interessen els noms de lloc i m'agradaria que poguessin transmetre al ciutadà d'avui què designen i quins misteris amaguen. Malgrat els avenços en el coneixement de l'etimologia dels topònims, continuem tenint grans llacunes, perquè els noms de lloc són, a voltes, autèntics fòssils de la llengua, que han perdurat amb més o menys interferències al llarg dels segles. En molts casos, procedeixen del substrat lingüístic, és a dir, de les llengües anteriors al llatí, de manera que són els únics testimonis vius de les llengües desconegudes que els van generar.

Tot i que la toponímia és un patrimoni bastant desconegut per al gran públic, és un àmbit interdisciplinari que ha atret l'atenció de molts estudiosos de la lingüística, la filologia, la història o la geografia com ara Casacuberta, Coromines, Moran, Turull, Rabella, Gorrochategui o Tort, entre molts altres. El seu estudi en el cas dels Pirineus presenta, però, dificultats importants, perquè a diferència d'altres indrets, aquesta zona no es va celtitzar abans de la romanització. Això vol dir que disposa d'un substrat lingüístic prellatí i no indoeuropeu, més complex de desxifrar que si es comptés, per exemple, amb un substrat de llengües cèltiques, que pertanyen a la família indoeuropea i que són més conegudes i comparables.

Quin és aquest substrat prellatí i no indoeuropeu del Pirineu, concretament de l'Alt

Pirineu català i l'Alt Pirineu aragonès? Els estudiosos hi situen l'iber, present també a part del territori català i única llengua documentada gràcies a les inscripcions epigràfiques conservades, i l'anomenat protobasc o aquità, que podria estendre's des d'Aquitània fins als Pirineus. Durant diferents èpoques es va treballar en la hipòtesi que l'iber i el protobasc fossin la mateixa llengua, tot i que avui aquest plantejament està generalment descartat.

La tasca de Coromines. Joan Coromines va iniciar a finals dels anys cinquanta del segle XX la formulació de la hipòtesi del protobasc, principalment a través del treball *La survivance du basque jusqu'au Bas Moyen Âge*. L'observació que «il n'est pas de région plus conservatrice que les Pyrénées et il n'y en a pas qui ait conservé plus d'éléments preromans» el va portar al llarg de la seva obra a atorgar etimologies bascoïdes a una gran quantitat de topònims de l'Alt Pirineu i d'Andor-

ra, com ara *Alàs*, *Ansurri*, *Arinsal*, *Benés* (*IBEN-ESSE, 'tanca de troncs'), *Durro* (*URRU, 'allunyat'), *Erdo* (*ERDI-BE, 'sota la meitat'), *Erill* (*IRI-IRI, 'el poble de pobles'), *Esterri* (*ESTO-ERRI, 'el lloc del clos'), *Espot* (*EZ-POTU, 'parella de barris separats'), *Isavarre* (-BARRE, 'lloc de més avall') i *Isil*, *Larén* (*LER 'pi' o *LERDE 'bava'), *Llessui*, *Sort*, *Suert*, *Taüll* (*TA-ÚRI, 'població de la porta') o *Tavascan* (*ATAB(E)-AZCAN, 'final dels sotaports'). De la mateixa manera, va considerar d'origen protobasc altres topònims prellatins de zones dels Prepirineus occidentals, com ara *Gerb*, *Gurp* o *Tercui*, i va descriure a partir dels noms de lloc més d'una quinzena de fenòmens fonètics que entroncarien amb el basc.

Els nombrosos topònims pirinencs acabats en -arre/-arri van ser considerats per Coromines exemples perfectes d'aquesta «symbiose linguistique entre basque et roman qui se prolonge pendant des siècles», és a dir, de l'existència d'un bilingüisme bascoromànic que s'hauria mantingut en algunes zones pirinenques fins al segle XII. Segons això, el sufix romànic dels noms col·lectius en -ar -provinent del llatí -are- hauria passat a pronunciar-se 'a la basca' per duplicació de la -r: ginestar > *Ginestarre*, escalar > *Escararre*, siscar > *Siscarri*... Per a altres topònims amb aquestes terminacions: *Biscarri*, *Navarri* o *Unarre*, en justificava la seva ja existència en basc.

En els darrers temps, la hipòtesi de Coromines ha estat

Salardú és un dels pobles dels Pirineus amb nom d'origen cèltic.
Any 1933 // PROCEDÈNCIA: Ajuntament de Girona. CRDI (Joan Masó Valentí).

discutida per diversos autors, com Rabella o Gorrochategui, qui, gràcies als avenços en el coneixement de la llengua basca antiga, han replantejat la filiació de molts noms de lloc considerats protobascos per Coromines, és a dir, han valorat que la majoria de topònims classificats per Coromines com a procedents del basc no concorden amb els processos històrics d'aquesta llengua. Malgrat això, corroboren que en aquestes contrades pirinenques occidentals es parlava una llengua bascoide, qüestió justificada per la proximitat geogràfica i per diferents paral·lelismes de comportament de certs trets lingüístics:

–El sufix toponímic aquità i pirenaic que deriva en català *–ós* (*Alós, Arros, Cardós*), en aragonès *–ués* (*Arbués, Bernués, Urdués*), en gascó *–òs* (*Arròs, Garòs*) i en basc *–oz / –otze*.

–El sufix preromà *–tói > –ói*, que diftonga en aragonès *–[we]*: *Alastrué, Belesué*, i en català *–[uj]*: *Beranui, Coroncui, Mencui, Mentui, Ralui*.

–Fenòmens fonètics que caracteritzen el català parlarès com la conservació de la *–n* final: *Estaon*.

Altres autors limiten a l'Alt Pirineu l'àmbit geogràfic que podia tenir el protobasc o bé s'inclinen a utilitzar la designació més genèrica *parles preromanes*, bo i entenent que efectivament podien presentar algun parentiu amb parles bascoïdes. Continuem situats, doncs, davant la singularitat bastant desconeguda del substrat preromà pirinenc.

Pel que fa a l'iber, també substrat prelatí no indoeuropeu present al litoral i prelitoral català, i a la Plana de Lleida, genera topònims com ara *Barcelona, Badalona, Lleida* o *Tàrraga*. Als Pirineus, s'especula amb l'arrel ibera d'*Urtx*.

Topònims cèltics. Encara que força escassos, els Pirineus conserven també topònims d'origen cèltic, és a dir, de substrat prelatí i indoeuropeu: *Salardú* 'castell de les truites' i diversos d'identificats per Coromines a la Conca de Tremp: *Talarn* (**TALOS*, 'front'), *Salàs* (**SALASSE*, 'conreus grisencs'), *el Meiüll* i *el Mesull* (**MEDIŌĬĀLON*, 'lloc mitjà', l'article és afegit en època medieval) o *Sellemana* (**KOILOMANIA*, 'fort de la bo-naventura').

Tercui, topònim d'origen protobasc, segons el filòleg Joan Coromines.

Podríem convenir que una causa de la forta presència del substrat lingüístic en la toponímia pirinenca rau en una llatinització feble o tardana. Aquest mateix aspecte va poder contribuir a l'accés del català a l'escriptura, pensem que els textos més antics coneguts provenen majoritàriament de les terres del Bisbat d'Urgell a partir de començaments del segle XI.

La toponímia pirinenca presenta altres característiques que la fan encara més apassionant: ens facilita informació sobre l'evolució de la llengua catalana –per exemple per la presència de l'article arcaic, derivat del llatí IPSUM: *Sapeira, Sarroca*–, i ens posa al davant un conjunt importantíssim de toponímia d'origen romànic, ja que és a l'edat mitjana quan s'estén i es consolida el poblament de Catalunya (*Cardós, Vallferrera, Soriguera*); en canvi, pel que fa al superestrat lingüístic, no presenta toponímia d'origen àrab i la de filiació germànica és escassa (*Freser*). Hem heretat un patrimoni esplèndid: milers de topònims per descobrir i per interpretar. ■

Garona-Nogueres s'edita amb el suport i la col·laboració d'institucions i organismes oficials.
Sense la seva ajuda i el seu compromís no seria possible de publicar aquesta revista.

> AMB EL SUPORT DE

IDAPA
Institut per al Desenvolupament
i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran
*Institut entath Desenvolopament
e era Promocion deth Naut Pirenèu e Aran*

Generalitat de Catalunya
**Departament
de la Presidència**

Diputació de Lleida
La força dels municipis

Consell Comarcal del Pallars Jussà

**Alta
Ribagorça**
Consell Comarcal

**Conselh Generau
d'Aran**

Bisbat d'Urgell

> AMB EL COMPROMÍS DELS AJUNTAMENTS DE

- EL PONT DE SUERT
- ISONA I CONCA DELLÀ
- LA POBLA DE SEGUR
- LA TORRE DE CAPDELLA
- RIALP
- SORT
- TREMP
- VALL DE BOÍ

> AMB LA COL·LABORACIÓ DE

–Arxiu Comarcal del Pallars Jussà	–Biblioteca Pública Maria Barbal de Tremp
–Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà	–Biblioteca Pública de Sort
–Arxiu Istoric Generau d'Aran	–Biblioteca Municipal del Pont de Suert
–Centre del Romànic de la Vall de Boí	–Bibliotèca Generau de Vielha

Joves de Sorra simulant una orquestra. Al voltant de 1955.
PROCEDÈNCIA: Ca de Miquel de Sorre (Associació Cultural Carallots d'Altron).

DOSSIER NÚMERO 3 MÚSICS, BALLS, FESTES...

EL PRÒXIM DOSSIER DE LA REVISTA 'GARONA-NOGUERES' S'OMPLIRÀ DE MÚSICA, DISBAUXA, ALEGRIA... PERQUÈ EL DEDICAREM A RECORDAR ELS MÚSICS, ELS CONJUNTS I LES ORQUESTRES QUE RECORRIEN LES FESTES MAJORS DE POBLES I CIUTATS DE LES NOSTRES COMARQUES PIRINENQUES FENT BALLAR LA SEVA GENT. PARLAREM, TAMBÉ, D'AQUELLES SALES ON LA GENT S'APLEGAVA PER DANSAR EL VALS, EL PASDOBLE, EL PERICON O EL FOXTROT. TOT PLEGAT, UN DOSSIER QUE DONARÀ VEU A MÚSICS, BALLADORS I BALLADORES... ON RECORDAREM AQUELLES ANÈCDOTES QUE HAN QUEDAT GRAVADES PER SEMPRE MÉS EN LA MEMÒRIA COL·LECTIVA.

A PARTIR DEL 22 D'ABRIL DE 2022, A LA VENDA EL NÚMERO 3

NOTA: SI ALGUNA PERSONA DISPOSA D'IMATGES RELACIONADES AMB EL PROPRER DOSSIER LI AGRAIREM QUE CONTACTI AMB L'EDITORIAL (972 46 29 29 / garonanogueres@grupgavarres.cat)

ESPAI DE MECENATGE

Empreses, entitats i mitjans compromesos amb el nostre projecte editorial

Curat, tendre, cremós...
Et portem a taula
un tast dels Pirineus.

www.cadi.es

CADÍ

Des de 1915

Les gregueses són un producte típic de les nostres comunitats del Pirineu (alt Urgell-Cerdanya)